

İNSAN KAPİTALI KEYFİYYƏTLİ TƏHSİLƏ ƏSASLANIR

Şahrza Ağayev,
ADPU-nun müəllimi, pedaqogika
üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
qabaqcıl təhsil işçisi
E-mail: shahrza-a@mail.ru

Sevinc Məmmədaliyeva,
Abşeron rayonu,
Xırdalan şəhər 3 nömrəli
məktəb-liseyin direktoru

Açar sözlər: insan kapitalı, keyfiyyətli təhsil, əmək fəaliyyəti, “İnsan İnkişafı Hesabatı”, texnoloji hazırlıq, istedadlı şagirdlər.

Ключевые слова: человеческий капитал, качественное образование, трудовая деятельность, “Отчет о развитии человека”, технологическая подготовка, талантливые ученики.

Key words: human capital, quality education, labor activity, “Human Development Report”, technological preparation, talented pupils.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev müasir təhsilimizin inkişafı haqqında demişdir: *“Azərbaycan çox zəngin ölkədir. Bizim çox zəngin sərvətimiz vardır. Ancaq bizim ən böyük resursumuz insanların biliyi, savadıdır. Öz imkanlarımızdan səmərəli istifadə edərək, maddi kapitalı insan kapitalına çevirməliyik və bunu edirik”*.

İnsan kapitalı dedikdə, hər bir səmərəli fəaliyyətdə olan şəxsin cəmiyyətdə özünü tam ifadə etməsi üçün biliyinin, bacarığının, əlaqələrinin, peşəkarlığının cəmi başa düşülür. Bu, intellekt, sağlamlıq, bilik, keyfiyyətli əmək və həyat şəraitinin yüksək səviyyədə olması ilə səciyələnilir. İlk dəfə olaraq, “insan kapitalı” anlayışı **Teodor Şults** tərəfindən işlədilmişdir. Bu sahəni onun davamçısı **Heri Bekker** inkişaf etdirmişdir. İnsan kapitalı qazanılması vacib olan ən dəyərli nailiyyətdir. Ona sərf edilən investisiya və eləcə də ailəsinə çəkilən təhsil, səhiyyə, dövlətin xərcləri və mədəni tələbləri aid edilir. İnsanlar bəşər tarixində həmişə heyrətləndirici kəşflərə imza atmışdılar. Kosmik fəzanın tədqiqi, elektromaqnit dalğalarının yaratdığı möcüzələrin kəşfi insan təfəkkürünün məhsuludur. Bu fikirləri

bütün insanlara aid etmək olmaz. Yalnız zehni və fiziki əməyi ilə reallaşan, yüksək idrak səviyyəli insan kapitalına xas olan şəxslər istedad nümayiş etdirə bilirlər. Bu problemin həllində ümumi təhsil məktəblərində təhsiləlanə təlim əməyinə olan marağın formalaşmasının tələb və imkanın qanunauyğunluğunun təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnsan kapitalını səciyyələndirən bütün sərmayələrin qoyuluşunda əsas məqsəd hər bir şəxsin istedad və qabiliyyətinin hesabına peşə fəaliyyətində yüksək nəticə əldə etməkdir. Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, ümumi təhsil məktəblərində şagirdlərin maraqları üzrə qoyulan tələblərlə onların imkanları arasındakı ziddiyyətlərin həllinə lazımınca diqqət göstərilmir. Belə olduqda insan kapitalı gözlənilən nəticəni vermir.

Dahi Çin filosofu Konfutsi demişdir: *“Elm və təhsildən faydalanmağı bacaran xalq həmişə firavan yaşayar”*. Müstəqil respublikanın davamlı tərəqqisi insan potensialının inkişafından asılıdır. Yaxşı yaşamağa nail olmaq üçün, keyfiyyətli təhsil sistemi və müasir tələblər səviyyəsində səriştəyə malik, öyrətməyin yolunu bilən müəllim təminatı reallaşmalıdır.

İbtidai təhsildən başlayaraq şagirdlərin dünyada 240 minə yaxın peşə növünün beş tipə bölünməsi barədə maarifləndirilməsi insan kapitalı baxımından gələcəkdə faydalı olmasına əminlik yaradır. Keyfiyyətli təhsilin hesabına arzu olunan peşənin seçilməsində insan kapitalının imkanları genişlənir. Bura daxil olan hər bir peşə növünə (“insan-insan”, “insan-təbiət”, “insan-ışarələr sistemi”, “insan-texnika”, “insan-bədii obraz”) uyğun olaraq şagirdin şəxsi keyfiyyəti barədə məktəbdə müəllimlər dəqiqləşdirmə aparmaqla maarifləndirmə həyata keçirməlidirlər. Məsələn, **“insan-insan”** tipli peşələr üzrə maraqlı olanlarda aşağıdakı şəxsi keyfiyyətlər özünü göstərməlidir:

- yaxşı əhval-ruhiyyənin olması;
- insanların məqsəd və vəzifələrini başa düşmək;
- insanların qarşılıqlı münasibətlərini araşdırmaq bacarığı;
- insanların mənəvi zənginliyini öyrənmək;
- səbr, hövsələ, təmkin, mülayimlik, qarşı tərəfi dinləməyi bacarmaq;
- konkret istehsal, elm, texnika, incəsənət sahələri üzrə bilik nümayiş etdirmək.

İnsan həyatının ən vacib və mürəkkəb məsələlərindən biri peşə seçimidir. Nə üçün biz bu və ya digər peşəni seçirik? İnsana elə gəlir ki, bu sualın cavabı peşə fəaliyyətinin özünə olan marağı ilə bağlıdır. Lakin psixoloqlar insanların əmək fəaliyyətinin **beş** əsas motivini müəyyən ediblər:

1. **Maddi vəsait** – əməkhaqqı.
2. **İşin stabilliyi** – insan ona görə işləyir ki, bu iş onun gələcəyinə ümid verir, çünki stabil və etibarlıdır.
3. **Həmkarlarla ünsiyyət** – insan ona görə işləyir ki, onu maraqlı insanlar, mehriban kollektiv əhatə edir və bu ünsiyyət ona sevinc gətirir.
4. **Peşənin nüfuzlu olması** – hər bir insan seçdiyi peşənin cəmiyyətdə, onu tanıyanlar arasında nüfuzlu olmasını istəyir.
5. **Peşəkarlıq** – öz ixtisasını mükəmməl bilmək, yüksək peşəkarlıq insana əmək fəaliyyətindən həzz almağa stimül verir.

“İnsan-təbiət” – peşə növünün nümayəndələrinə təbiətə məhəbbət hissi xasdır. Əgər şəxs təbiətə öz iş yeri, yaradıcılıq emalatxanası kimi münasibət bəsləyirsə, bu tip peşələr ona uyğundur, əgər təbiətə yalnız təmiz hava udmaq, gəzmək, istirahət etmək mənasında yanaşırsa, bu tip peşələr ona yararsızdır.

“İnsan-texnika” – bu tip peşələrdə istifadə edi-

lən texniki obyektlərin xüsusiyyətləri əsasında peşə tələbləri müəyyən əlamətlərə görə dəqiq müəyyənləşdirilə bilər. Texniki obyektlərin emalı, çevrilməsi, yerdəyişməsi, qiymətləndirilməsi zamanı işçidən hərəkətlərin konkretliliyi, dəqiqliyi, müəyyənliyi tələb olunur. Bu sahədə praktiki təfəkkürün böyük rolu vardır. Texniki-fantaziya, texniki-obyekt və onların hissələrini xəyalən birləşdirmək və ayırmaq qabiliyyəti bu sahədə müvəffəqiyyətin mühüm amillərindəndir.

“İnsan-insan” – peşə növündə əməyin əsas məzmunu insanlar arasında münasibətlərin, qarşılıqlı təsir əlaqələrinin qurulmasından ibarət olur. Əgər belə münasibətlər çətinliklə qurularsa, işdə də çətinliklər yaşanacaq.

“İnsan-ışarələr” – peşə növündə biz gündəlik həyatımızı ışarələr sistemi ilə təsəvvür etdiyimizdən də çox rastlaşırıq. Bu ışarələr rəqəm, kod, şərti ışarə, çertyoj, təbii və süni dillərdən ibarətdir. İstənilən halda insan ışarəni, nişanı real obyekt və ya hadisənin simvolu kimi qəbul edir. Ona görə də ışarə sistemi ilə işləyən mütəxəssis bir tərəfdən bu və ya digər simvollarla ışarə edilən cisimlərin, maddələrin real fiziki, kimyəvi, mexaniki xassələrini mücərrədləşdirməli, digər tərəfdən isə bu ışarələrin ifadə etdiyi real hadisə və obyektlərin xüsusiyyətlərini təsəvvür etməli, anlamalıdır. Bu tip peşələri seçənlər güclü inkişaf etmiş mücərrəd təfəkkürə və yaradıcı təxəyyülə malik olmalıdır.

“İnsan-bədii obraz” – peşə növü incəsənət, musiqi, bədii ədəbiyyat, aktyor, səhnə fəaliyyəti ilə bağlı peşələrin tələblərinə daxildir. İnsan incəsənətə, yaradıcılıq təxəyyülünə, obrazlı təfəkkürə sahib olmalı, yüksək əməksevərliyi ilə fərqlənməlidir. Bu sahə ilə bağlı əməyin son nəticəsinin müşahidəsi, çox vaxt iş prosesinin asanlıqı barədə səhv təsəvvür formalaşdırır. Bilmək lazımdır ki, ilk baxışda asan və sadə görünən bu nailiyyətlərin arxasında gündəlik gərginlik dayanır. İncəsənət işçisi öz əməyinin nəticəsindən razı qalması üçün ictimai rəyə real qiymət verməli (layiq olduğundan artıq şan-şöhrətə, populyarlığa iddia etməməli), daim məqsədə can atmalıdır. Seçilən peşə üzrə fəaliyyətdə olan şəxsin cəmiyyətdə özünü tam ifadə etməsi üçün biliyini, bacarığını, əlaqələrini, peşəkarlığını nümayiş etdirməklə insan kapitalını ehtiva etmiş olur.

Ölkə prezidenti İlham Əliyevin “Milli iqtı-

sadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında 2016-cı il 16 mart tarixli Sərəncamına müvafiq olaraq, milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 sektoru üzrə ümumilikdə 12 strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır. Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə etməklə, 2020-ci ilədək iqtisadi inkişaf strategiyası və tədbirlər planı, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövrləri əhatə edən hədəf baxışdan ibarətdir.

Strateji Yol Xəritəsində hədəflənən istiqamətlərdən biri də insan kapitalının inkişaf etdirilməsidir. İnsan kapitalı əmək məhsuldarlığının artırılmasında, dayanıqlı iqtisadi inkişafda, istehsal və xidmət sektorlarının rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsində, eləcə də ölkənin qlobal bazarlara integrasiyasında mühüm rol oynayır. Bu hədəflərin reallaşması, ilk növbədə, təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətin yüksəldilməsini mühüm tələb kimi qoyur.

Məktəbəqədər təhsilin uzunmüddətli perspektivdə insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsirini nəzərə alaraq bu istiqamətdə stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsinə, təlim-tərbiyə texnologiyalarının təkmilləşdirilməsinə zərurət vardır. Keyfiyyətli təhsil insan kapitalının formalaşmasında strateji əhəmiyyət kəsb edərək yeni məzmun daşıyır. YUNESKO-nun müəyyən etdiyi beynəlxalq tərifə görə təhsil şəxsiyyətin bacarıq və davranışlarının təkmilləşməsinin elə bir prosesi və nəticəsidir ki, bu zaman o əqli yetkinlik və fərdi inkişafa nail olur. Deməli, təhsil insanda əqli yetkinlik və fərdi inkişafı təmin etməklə bilik və qabiliyyətləri reallaşdırmış olur.

İnsan kapitalının formalaşması dövlətin əsas siyasəti kimi, İnsan İnkişafı İndeksi (İİİ) – 1990-cı ildən etibarən hər il BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən nəşr edilən “İnsan İnkişafı Hesabatı”nda dünya ölkələrində əhalinin rifahını əks etdirən göstərici üç ölçüsünü özündə birləşdirir:

1. **Uzun və sağlam ömür** (orta ömür uzunluğu əsasında hesablanır).
 2. **Təhsil səviyyəsi** (böyükər arasında savadlılıq, həmçinin ibtidai, orta və ali məktəblərdə təhsil alanların say nisbəti əsasında hesablanır).
 3. **Layiqli yaşayış standartları** (alıcılıq qabiliyyəti pariteti gəlir əsasında hesablanır).
- Qeyd olunan göstəricilərin hər biri qarşılıqlı

funksional əlaqədə olub, aparıcı rol oynayır. Təhsilin əhəmiyyətini səciyyələndirən bu dəyərli fikirlər deyilənləri daha da inandırıcı edir: “Təhsil həyata hazırlıq deyil, təhsil həyatın özüdür” (Con Dyui), “XXI əsrin savadsızları oxumağı və yazmağı bacarmayanlar deyil, öyrənməyi, bildiklərini bir kənara qoymağı və yenidən öyrənməyi bacarmayan kəslərdir” (Alvin Toffler).

Ümummilli lider Heydər Əliyev elmin, təhsilin inkişafına milli dövlət quruculuğu prosesinin zəruri əsası kimi yanaşmış, xalqın intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsini vacib vəzifələrdən biri hesab etmişdir. Ötən illərdə respublikanın təhsil sistemində davamlı inkişafa yönəldilmiş əsaslı infrastruktur dəyişikliklərinin baş verməsi, inkişafyönümlü proqram və layihələrin həyata keçirilməsi, məhz ölkə başçısı İlham Əliyevin təhsilə müntəzəm diqqət və qayğısı sayəsində mümkün olmuşdur. Son illərdə imzalanan mühüm fərman və sərəncamlar, dövlət proqramları, ölkənin dövlət büdcəsində təhsilə ayrılan xərclərin ildən-ilə artırılması bu sahədə uğurlu islahatların aparılmasını təmin edir.

İnsan kapitalı milli sərvət kimi digər sahələrin dinamik inkişafını elmi əsaslarla təmin etmək imkanına malik olub, ölkənin iqtisadi qüdrətinin yüksəldilməsində müstəsna əhəmiyyət daşıyır. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında, “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda, “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə insan kapitalının inkişafında fasiləsizliyin təmin edilməsi və formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən ümumi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə mühüm strateji hədəf kimi dəyər verilir. Tədris olunan hər bir fənnin imkanları daxilində şagirdlərin qazanmış olduqları biliklər, onların əməli fəaliyyətləri zamanı tədqiqatçılıq bacarıqlarını təmin etməsi təhsilin keyfiyyət səviyyəsi ilə düzmünasiblik təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Milli Kurikulumu çərçivə sənədinə uyğun olaraq ümumtəhsil məktəblərində texnologiya fənninin ibtidai təhsil səviyyəsində vəzifələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- şagirdlərdə müqayisə və çeşidləmə, ilkin emal, özünəxidmət və birgəfəaliyyət vərdisləri;
- sadə layihələndirmə, tərtibat, modelləşdirmə, dizayn, canlı təbiətə xidmət bacarıqları;
- ölçü, mütənasiblik, simmetriya və digər həndəsi anlayışları;

- sadə konstruksiyalar və yaradıcı işlərin yerinə yetirilməsi üzrə qabiliyyətlərin aşılması.

Bu məqsədlə fənni tədris edən müəllim keyfiyyətli təhsilin əsasını qoyub insan kapitalının tələblərinə uyğun aşağıda qeyd olunan tədris məsələləri üzrə hərtərəfli bilik və bacarığa malik olmalıdır:

- şagirdlərin hərtərəfli inkişafında texnoloji hazırlığın rolu; texnologiya təliminin prinsip və üsulları; əməyin növləri; sənaye və kənd təsərrüfatı, məişət, kulinariya və özünəxidmət əməyi; sadə əmək, bacarıq və vərdişlərin qazanılması;
- heyvanlara, bitkilərə, təbiətə, təbii sərvətlərə, ərzaq məhsullarına qayğılı münasibət tərbiyə etmək; əmək alətləri və vasitələri; emal vasitələrinin quruluşu, iş prinsipi və istifadə qaydaları haqqında anlayışlar; texnoloji əməliyyatlar və onların kompüterləşdirilməsi texnikası, qrafik savad;
- müxtəlif materiallar, onların xassələri, emal formaları və tətbiqi sahələri;
- kağız və kartonla görülən işlər; parça məhsullarının emalı texnologiyası; parça və müxtəlif materiallarla iş;
- texnika, elektrotexnika və elektronika elementləri; modelləşdirmə və konstruksiyaetmə;
- məişət mədəniyyəti, kulinariya və özünəxidmət işləri;
- kənd təsərrüfatı istehsalının texnologiyası;
- xalq sənətkarlığı nümunələri üzrə materialların emalı;
- ilkin iqtisadi biliklər əsasında əməyin səmərəli təşkili; sahibkarlığın ümumi əsasları;
- texnologiya və onun tədrisi metodikası kursu üzrə əldə edilən müvafiq bilik, bacarıq və vərdişləri şagirdlərə aşılamaq yolları və onların mənimsənilməsi; istedadlı şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;

Mövzu ilə bağlı aşağıdakı nəticələri söyləmək olar:

1. Zehni və fiziki əməyi ilə reallaşan yüksək idrak səviyyəli insan kapitalına xas olan şəxslər istedad nümayiş etdirir. Bu problemin həllində ümumi təhsil məktəblərində keyfiyyətli təhsil alana təlim əməyinə olan marağın formalaşmasının tələb və imkanın qanunauyğunluğunun təmin olunması əhəmiyyətlidir.
2. İbtidai təhsildən başlayaraq, eyni zamanda, şagirdlərin arzu olunan peşənin seçilməsi ilə əlaqədar maarifləndirilməsi insan kapitalı baxımın-

dan gələcəkdə faydalı olmasına əminlik verir.

3. Keyfiyyətli təhsil insan kapitalının formalaşmasında strateji əhəmiyyət kəsb edərək yeni məzmun daşıyır. Şəxsiyyətin bacarıq və davranışlarının təkmilləşməsinin elə bir prosesi və nəticəsidir ki, bu zaman o, əqli yetkinlik və fərdi inkişafa nail olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Qaralov Z. Tərbiyə (I cild). Bakı, 2003.
2. Azərbaycan Respublikası Ali Təhsilin bakalavr pilləsinin ibtidai sinif müəllimlərinin çərçivə kurikulumu. Bakı, 2008.
3. Mehrabov A. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı: Mütərcim, 2007.
4. Ağayev Ş., Məmmədova S. Texniki-peşə təhsili müəssisələrində təlimin təşkilinin didaktik məsələləri. Bakı: Nasir, 2010.
5. Texnologiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu I-IX siniflər). Bakı, 2013.

Sh.Aghayev, S.Mammedaliyeva Human capital is based quality education

Summary

The essence of human capital is that the knowledge, ability, relationships, professionalism of the person, quality of the education, the most important issues of human life, (İPI) the knowledge gained by the pupils with in the capabilities of each subject being taught, has been clarified by the current issues, such as providing research skills in their practical activities and the level of quality of education.

Ш.Агаев, С.Мамедалиева Человеческий капитал основан на качественном образовании

Резюме

Суть человеческого капитала заключается в том, что знания, умения, отношения, профессионализм человека, качество образования, важнейшие и наиболее важные проблемы человеческой жизни, (ИПИ) знания, полученные учениками в рамках возможностей каждого учащегося, были разъяснены текущими проблемами, такими как предоставление исследовательских навыков в их практической деятельности и в уровне качества образования.